

Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2002, C. 4, s. 12, ss. 145-168.

Türkiye'de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)

Nurullah ALTAŞ*

ABSTRACT

In the process of obligatory religious education began with the lessons of Religious Culture and Ethical Knowledge, the most discussed point has been whether this kind of education must focused on doctrinal teaching or pluralist one which puttin many into a melting pot. For non-muslims the problem was solved by eliminating the obligation. However, different undstandings within Islam persist in claiming their own conceptions, and objecting the present experience. Especiall, the Alevi organizations have either objected the obligatory religious education, or raised their voicve saying that as the Alevi teachings have not been involved in the curriculum, Alevis tended to become atheist.

Both how religious education must be maintained, and be restructured in wiew of new developments are primary occupation of religious educators. Especiall, nev developments in Theology Foculty of Ankara University with its organizations as seminars and symposia have a profound effect on reorienting and structering curriculum of Religious Culture and Ethical Knowledge from primary schools onwards. In the new programmes, the critical and questioning method has its weight and it is possible to observe the taraces of new conception on differences in the religious education.

Keywords: Religious Education, the Culture of Religion and Ethic Course, Compulsory (Mecburi) Religious Education

* Dr., A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı.

A. GİRİŞ

Zorunlu din öğretimi süreci açısından 12 Eylül 1980 tarihi ayrı bir önem taşır. Bu tarih, bir çok açıdan olduğu gibi din öğretimi açısından da Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemde, konumuz açısından en önemli gelişme din öğretiminin örgün eğitim çatısı altında zorunlu hale getirilmesidir. Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evrenin talimatıyla Genel Kurmay Eğitim Dairesi Başkanı Osman Feyzoğlu başkanlığında "Din Eğitimi Danışma Kurulu" oluşturulmuş ve bu kurul 28 Mayıs 1981'den itibaren din öğretimi alanındaki yeni düzenlemelerle ilgili çalışmalarını başlatmıştır. Kurulun iki gün boyunca yapmış olduğu müzakereler sonucunda Din Kültürü ve Ahlak öğretiminin ilk ve orta öğretimde zorunlu olarak okutulması kararı, üyelerden ikisi hariç katılan diğer üyelerin tümünün olumlu görüşleriyle uygun bulunmuştur. Özellikle A.Ü İlahiyat Fakültesinin o dönemde dekanlığını yürüten Hüseyin Atay ve aynı fakülte öğretim üyelerinden Beyza Bilgin'in din öğretiminin zorunlu dersler alınması istikametindeki görüşleri komisyonun ulaştığı sonuçta etkili olmuştur¹.

Din öğretiminin zorunlu dersler arasına alınmasına karşı çıkan üyeler, laiklik ilkesine ve Tevhidi Tedrisatın ruhuna aykırılık noktalarında eleştiriler yöneltmişlerdir. Ayrıca farklı dini yorumlara sahip olan veya Müslüman olmayan vatandaşlarımız açısından sakıncalı olacağına dikkat çekmişler ve zorunlu uygulamaya karşı çıkmışlardı. Kurulun diğer üyeleri bu eleştirilere katılmayınca din derslerinin zorunlu olarak verilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır. Kurulun, çalışmaları sonucunda ulaştığı zorunlu din dersleri uygulaması önerisi, daha sonra yapılacak anayasal düzenlemede bu paraleldeki hükmün yer almasında oldukça etkili olmuştur².

Din öğretiminin zorunlu dersler arasında yer aldığı düzenlemelere kadar kamuoyunda yapılan tartışmaların üstünde bilimsel anlamda şekillendirici etkisi bulunan iki önemli toplantı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen ve 23-25 Nisan 1981 tarihleri arasında Ankara'da toplanan I. Din Eğitimi Semineri'dir³. İkincisi ise 9-10 Mayıs 1982 tarihlerinde yine Ankara'da toplanan ve Aydınlar Ocağı tarafından düzenlenen Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Semineri'dir⁴. Din öğretiminin zorunlu hale getiren karar sürecini resmi olarak başlatan Din Eğitimi Danışma Kurulu'nun toplantıları bu iki bilimsel toplantıdan sonradır. Yine başta Yüksek İslam Enstitüleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan raporlar da oluşturulacak din öğretimine etkili olmuşlardır. Ancak bu raporlardaki görüşler, ayrın-

1 Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, M.Ü.İ.V. yay., İstanbul 1992, 252; Ayrıca bkz. Mustafa Önder, *Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Din Eğitiminde Yeni Yöntem Çalışmaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1997, 111.

2 Ayhan, 252.

3 *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, AÜ İlahiyat Fakültesi 23-25 Nisan 1981, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara 1981.

4 *Milli Eğitim ve Din Eğitimi*, İlmi Seminer Tebliğleri, Aydınlar Ocağı, Ankara 9-10 Mayıs 1981, Özal Matbaası, İstanbul 1981.

tılı olarak değerlendireceğim yukarıdaki iki bilimsel seminerde önemli oranda seslendirildiklerinden ayrıca değerlendirmemeyi tercih ettim.

Uygulamaya geçirilen zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri içindeki din öğretimi, hemen bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma çerçevesinde zorunlu din öğretimi kararının alınması öncesi yapılan tartışmaları inceleyerek ortaya konan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programlarının arka planındaki zihniyeti, programların özelliklerini belirlemeye çalışacağım. Zorunlu din öğretiminin başlaması ile ortaya konan eleştirileri, karşılaşılan problemleri, bu problemlerin aşılması için geliştirilmeye çalışılan yeni yöntemleri ve nihayetinde bu arayışlar sonucunda ortaya çıkan ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi programlarını analiz etmeye çalışacağım.

B. ZORUNLU DİN ÖĞRETİMİNİN YAPILANDIRILMASINDA ÖNE ÇIKAN ANLAYIŞLAR

1. Din Öğretiminin 12 Eylül 1980 Öncesinde Durumu

13.8.1956 tarih ve 4-7805 sayılı İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 17.9.1956 tarih ve 921 sayılı genelgesiyle orta okullar dengi diğer okulların 1. ve 2. sınıflarına Din Bilgisi dersleri konuldu. Bu derslere velisinden dilekçe getiren öğrenciler girmeyebiliyordu⁵. Bu derslerin programı ve tatbikatıyla ilgili esaslarda Müslümanlığın iman, ibadet ve ahlaka müteallik esaslarının öğretilmesi belirlenmiş ve öğretmen ve öğrencilere yönelik örnek kitapların hazırlanması istenmişti. Liselere din derslerinin girme süreci ise 1967 yılında 271 milletvekilinin meclise önerge vermesiyle başladı. Bu milletvekilleri liselere din derslerinin konması yolunda teklif verince meclis ve kamuoyunda yoğun tartışmalar yaşandı. Tartışmalarla birlikte aynı yıl mecliste kabul edilen önerge uyarınca Talim Terbiye Dairesi 23 Ekim 1967 tarihli kararıyla anılan derslerin lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında okutulmasını kabul etti⁶. Bu kararda derslerin amacını Talim Terbiye Kurulu şu şekilde belirler: "Milli birlik ruhu içinde, Anayasanın laiklik prensibine ve isteğe bağlılık şartına uygun olmak üzere, lise çağındaki öğrencilere din bilgisi dersi okutmanın başlıca amacı, ilk ve ortaokullarda edinmiş oldukları bilgilere dayanarak, bir manevi alemin varlığını kavratmak, maddi ve manevi değerler arasında sıkı bir bağlılık bulundurguna, bunların birbiriyle çelişmediğine dikkatleri çekmektir."⁷ Beyza Bilgin bu derslerle ilgili olarak daha sonra yapılan düzenlemelerle derslere devamın değil devamsızlığın teşvik edildiğini söyler⁸. Liselerdeki din derslerinin müfredatı, 23 Ekim 1967 tarihli, Talim Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın kararına göre üç yıl denendikten sonra kesin şekli verilmek üzere düzenlen-

5 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 128.

6 Beyza Bilgin, *Türkiyede Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara 1980, 69; Ayhan, 251.

7 Bilgin, 70.

8 agy.

diği halde, deneme süresi 1976-1977 öğretim yılına kadar devam etmiştir. Bu yıl din bilgisi dersinin müfredatında bazı değişikliklere gidilmiştir.

Beyza Bilgin'in liselerdeki din dersleri üzerine yeni düzenlemeler yapılmadan önce, 1976 yılında tamamladığı alan araştırmasında ulaştığı sonuçlardan birisi dersin amaçlarının öğrencilerin içinde bulundukları yaşın ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirilmesi gerekliliği ve bunların davranışlara nasıl dönüştürüleceği probleminin çözülmesi gerekliliğidir. Yine sonuç ve öneriler kısmında vurgu yapılan, dersin bazı konularının derinliğine işlenmemiş olması⁹ ve öğretimin okul çatısı altında sınırlandırılmış olması gibi belirlemeler, bu döneme kadar uygulamadaki din öğretiminin ilmiyalci bir yönetime dayalı olarak yürütüldüğünün göstergesidir.

Okutulmakta olan din derslerinin programları ve kitapları üzerinde geliştirici yönde çalışmaların yetersizliğinin en önemli sebebi din eğitimi alanında çalışan akademisyen ve araştırmacıların özellikle bu derslerin örgün eğitim içinde bulunmasının meşruiyetine odaklanmış olmalarıdır. Bilgin'in çalışması bu düşüncemi temellendiren iyi bir örnektir. Bilgin'in liselerdeki din derslerinin problemleri üzerine yaptığı alan araştırmasının teorik kısmında din öğretiminin okul çatısı altında yapılması gerektiğinin temellendirilmesi önemli yer tutar. Aynı yöneliş Bilgin'in "Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi" isimli çalışmasında da geçerlidir. Çünkü dönemin özelliği, genel eğitimcilerin din eğitiminin örgün eğitim içinde yapılmasına tavır alışları sebebiyle din eğitimcilerinin en fazla bu konuyu araştırmıştır. Cemal Tosun'un da belirlediği gibi din dersleri üzerindeki bu meşruiyet tartışması, din eğitimi biliminin bilimselleşmesinin önünde bir engel olarak dururken aynı zamanda program geliştirme ve ders kitaplarının gelişiminin yavaş ilerlemesine neden olmuştur¹⁰.

Program geliştirme faaliyetlerini eleştirmeyi bir tarafa bırakalım, o dönemde kaleme alınan ders kitaplarıyla ilgili olarak bile şekil başta olmak üzere bir çok eleştiri Bilgin'in araştırmasında alan öğretmenleri tarafından dile getirilmiştir. Öneriler kısmında ders kitaplarının şekil açısından daha iyi hale getirilmesi talebinin bulunması ve özellikle kitapların bireyin duygu yönüne yeterince eğilmediği noktasında ortaklaşa bir eleştiri gelmesi bu görüşümüzü desteklemektedir¹¹.

Beyza Bilgin'in araştırmasında din derslerinin yöntem olarak gelişiminde etkili olacak en önemli tespit, din derslerine katılımdaki mezhep farklılıklarının etkisi konusundadır. Daha sonra Din Derslerinin zorunlu olduğu dönemde alevlenecek olan mezhep farklılıklarının din derslerini düzenlemede nasıl etkilediği konusunda Bilgin iki farklı örnek sunar. Alevi ailelerin çoğunlukta bulunduğu bir lisenin din dersi öğretmeni, bu lisede din dersine katılımın yüksek olduğunu söylerken bunun sebebini de alevi ailelerin çok

9 Bilgin, 152.

10 Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, PegemA Yayıncılık, Ankara 2001, 59.

11 Bilgin, 115.

dindar olduklarına ve çocuklarının din eğitime önem verdiklerine bağlamıştır. Yine alevi ailelerin çoğunlukta olduğu başka bir semtteki lisede ise din dersi öğretmeni din dersine katılımın düşük olduğunu söylerken gerekçesini alevi ailelerin çocuklarını din dersine göndermek istememesine bağlamıştır. Bilgin bu iki farklı örnekten hareket ederek mezhepsel farklılıkların din dersi üzerinde etkili olmadığı gibi bir genel sonuca ulaşmamakla birlikte din dersine karşı takınılan tavırların da salt mezhebi farklılıklarla açıklanamayacağını belirlemektedir¹². Her ne kadar Bilgin, bu dönemdeki din derslerinin mezhebi farklılıklara vurgu yapmadığını söylese de dönemin programları ve ders kitaplarının incelenmesi sonucunda din öğretiminin tek yanlı ve eleştiri kabul etmeyen bir ilmiyal bilgisini amaçladığını söylemek iddialı bir tavır olmayacaktır¹³. Aynı çizgide gelişen anlayış, daha sonra mecburi din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin programlarına da yansımaktadır. 1980 öncesi genel öğretimde, din eğitimi ve öğretimiyle ilgili en son gelişme 23.9.1976 tarih ve 345 sayılı Talim-Terbiye Kurulu kararı ile Din Bilgisi derslerinin, temel eğitim ikinci kademesinin, orta okulun üçüncü sınıfı ile lise ve dengi bütün okulların üçüncü sınıfına konulmuş olmasıdır. Bu düzenleme ile artık ilköğretim 4. sınıftan lise son sınıflara kadar örgün eğitim çatısı altında din dersleri eğitimi söz konusu olmaktadır¹⁴.

Görüldüğü gibi din eğitimi zorunlu hale getirilmeden önce giderek yükselen bir şekilde örgün eğitim içinde yerini almaktadır. Bu yükselişte en önemli sebep, halkın bu konu ile ilgili beklentiler ve bu beklentiler çerçevesinde alınan politik kararlardır. Her ne kadar Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bu derslerin eğitim bilimi çerçevesinde yapılandırılması konusundaki gayretler veya entelektüel kesimde dile getirilen öneriler bulunsun da henüz din eğitimi bir bilim alanı olarak teşekkül etmemiş ve konu ile ilgili bilimsel çalışmalar ortaya konmaya başlamamıştır. Din eğitimi bilimi alanında yapılan ilk doktora çalışması Beyza Bilgin'in "İslam'da Eğitimin Temeli Olarak Sevgi" isimli çalışmasının tamamlanma yılı 1970'dir¹⁵. Yine Bilgin'in din eğitimi uygulamalarına ilişkin olarak Ankara'daki 19 Lise üzerinde yaptığı çalışmasının tarihi de 1973'tür¹⁶. Kamuoyunda dile getirilen bir çok konuyu bilimsel olarak ortaya koyan çalışma ise yine Beyza Bilgin'e aittir ve tamamlanma yılı 1979'dur. Bahsettiğim çalışmalar din eğitimi uygulamalarına teorik destek sağlayacak bir çalışma alanının, din eğitimi biliminin oluşumunda çekirdek niteliği taşıyacaktır. Ancak henüz bu dönemdeki olumlara yeterli seviyede etkin değildir

12 Bilgin, 121.

13 Bu konudaki ayrıntılı araştırma için bkz. Nurullah Altaş, *Türkiye'de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)*, **Marife**, Yıl:2, Sayı: 1, Bahar 2002, 219-229.

14 Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, 133.

15 Beyza Bilgin, **İslam'da Eğitimin Temeli Olarak Sevgi**, Basılmamış Doktora Tezi, AÜİF, Ankara 1970.

16 Beyza Bilgin, **Liselerde Din Bilgisi Eğitiminin Bugünkü Durumu**, **50. Yıl**, AÜİF Yayınları, Ankara 1973, 273-290.

2. Zorunlu Süreç Öncesi Yapılan Tartışmalar

Din eğitimi bilimi alanında yapılan teorik çalışmaların bir ürünü olarak Ankara İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen I. Din Eğitimi Semineri'nde din öğretimi çeşitli yönleriyle tartışılmış ve bundan sonraki uygulamalara yol gösterecek önemli görüşler ortaya konmuştur. Ancak din öğretiminin "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersleri ismiyle zorunlu dersler arasına alındığı uygulama sürecinde genişçe tartışacağımız gibi bu önemli görüşlerden büyük bir kısmı ders kitapları ve öğretmen uygulamalarına yansımamış, öğretim sürecinde ders kitapları ve öğretmen tutumları önemli oranda belirleyici unsur olarak öne çıkmıştır. Bu seminerde din öğretimi, hukuksal ve sosyal temelleri, genel eğitim içindeki yeri ve din eğitiminin içeriği açılarından Türkiye'deki çerçevede tartışılmış, yurtdışındaki işçi vatandaşlarımızın çocuklarının din eğitimi sorunları ve yaygın din eğitiminin temelleri ve hedefleri çeşitli tebliğler çerçevesinde tartışılmıştır. Seminerdeki tebliğ konuları, katılımcılar ve tartışmalar incelendiği zaman bu iki günlük çalışmalarda konu tamamen bilimsel sınırlarda tartışılmış, dersler için amaç belirlemeyi hedefleyen tebliğlerde her hangi bir politik veya dinsel duruşun savunması yapılmamıştır.

"Din Eğitimi Üzerine" isimli tebliğinde Ekrem Üçyiğit, zorunlu din öğretimini daha sonra problem haline dönüşebilecek olan mezhep ayırımına dayalı çatışmaların önlenmesi bağlamında dile getirmiştir. Üçyiğit şunları söylemektedir: *"1980 öncesi meydana çıkan Sivas, Maraş ve Çorum olayları bizi derinliğine düşündürmelidir. Bu illerde asırlardan beri küllenmiş, Cumhuriyet Devrinde tamamen unutulmuş bulunan Alevi-Sünni davası akıllara durgunluk veren bir hayatiyetle hortlatılmış, tezgahlanmış ve uygulanmıştır. Bunu yapan, planlayan karanlık merkezler bu fitneyi nasıl tahrik edeceklerini çok iyi biliyorlardı. Başarıları bunu ispatlamaya yeter. Ama buna çare düşünmesi gereken Türk münevverlerinin büyük çoğunluğu ömründe bir ilmihal kitabı dahi okumamışken olaya müdahale edebilir mi? Değil alevi-Sünni meselesi, İslam'ın şartını dahi bilmeyen on binlerce öğretmen, idareci ve memurdan bu soruna nasıl çözüm bekleyebiliriz?"*¹⁷

Üçyiğit, Türk toplumunda geçmişte yaşanan mezhep ayrılıklarına dayalı çatışmaların önlenmesinde din öğretimini olumlu bir şekilde devreye sokmaktadır. Aslında din öğretiminin zorunlu hale getirilmesinde, ciddi boyutlara ulaşan sokak çatışmaları ve anarşist eylemlerin önlenmesi ve toplumun giderek birbirinden uzaklaşan kamplara bölünme tehlikesinin yeniden yaşanmaması için dinin birleştirici bir unsur olarak kullanılması düşüncesi, kararı etkileyen süreçlerde yapılan tartışmaların satır aralarında gözlenebilmektedir. Üçyiğit'in ifadelerinde yaşanan çatışmaların belli bir boyutunun yani mezhep çatışmalarının önüne geçme kaygısı okunmaktadır. Birleştirici bir unsur olarak önerilen din öğretimi, yöntemini ve yaklaşımını geçmişten tevarüs eden ilmihalcı anlayışa dayanmaktadır. Din öğretiminin

17. Ekrem Üçyiğit, *Din Eğitimi Üzerine, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara 1981, 359.

hedefini İslam'ın şartlarını bilmek olarak belirleyen bu bilimsel temellerden ziyade geleneksel anlayışa paralel uygulama, çatışmaların önlenmesinde yetersiz kalmıştır.

Seminerdeki tebliğinde Hasan Ali Koçer, din eğitimi programlarının genel eğitimin amaçları çerçevesinde düzenlenmesiyle, genel eğitim programlarının dinin amaçlarına göre düzenlenmesi paradoksunu tartışırken şu soruları sormaktadır:

“- Çeşitli din müntesiplerinin bulunduğu bir ülkede, genel eğitimin programları, hangi dine göre düzenlenecektir?

“- Aynı din, fakat çeşitli mezheplerin bulunduğu bir ülkede, genel eğitim programları hangi mezhebe göre düzenlenecektir?”¹⁸ Koçer, din öğretimi programlarının Milli Eğitimin temel amaçlarına göre şekillenmesini savunurken yukarıda sorduğu soruların çözümüne yönelik öneri de sunmamaktadır. Koçer'in önerileri sadece din öğretiminin amaçlarının Milli Eğitimin amaçları çerçevesinde sınırlandırılması üzerinedir.

Seminerde zorunlu din öğretimi başlangıcı arifesinde ilerde ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlardan birisine dikkat çeken isim Mehmet Dağ'dır. Tebliğinde Türkiye'de din öğretiminin bazı sorunlarını ortaya koyan Dağ, laik devlete ters düşmeyecek, aynı zamanda din öğretimini de yerine getirecek öğretmen kadrolarının yetiştirilmesini ve din öğretimi veren okulların müfredat ve ders programlarının laik devlete vatandaşlar yetiştirecek, dinin kişinin özgür vicdanlarında gelişebileceğini zihinlere yerleştirebilecek biçimde düzenlenmesini ihtiyaç olarak görür¹⁹. Dağ, din öğretimi program çalışmalarında bir dönüm noktasını ifade edebilecek önerilerinde şunları söyler: “Bir yazarın da genel olarak eğitimin amacının ne olması gerektiğini ortaya koyarken belirttiği gibi; ‘dünyanın her yerinde insan, temel sorunları bakımından benzerlik göstermektedir. Bu sorunları çözümlemek için o, kendisi, tabiat ve evren hakkında varsayımlar oluşturur. Bu varsayımlardan felsefesi, sanatı, sosyal, ekonomik ve siyasal kurumları doğar. İnsanın tabiatını anlamak bakımından bunların incelenmesi değerli bir takım sonuçlara ulaşmamızı sağlar. Hiçbir kültürel ifade kendi başına tam ve yeterli değildir. Her biri sınırlı ve kısımdır; başkalarının vardığı sonuçlarla tamamlanabilir. O halde gençleri yalnız kendi kültür değerleriyle karşı karşıya getirmek önemli olmakla birlikte, yeterli değildir. Onların eğitimi başka zaman ve ülkelerin inanç ve uygulamalarını tanımayı ve saygı göstermeyi de içermelidir. Böylece, kıyaslama ve karşılaştırma yoluyla gençler kendi miraslarında iyi olan şeylere sıkı sıkıya bağlanmaya ve bu mirasta değişikliğin geçerli olduğu yerlerde bazı iyileştirmeler yapmaya teşvik edilmiş olacaktırlar. Kuşkusuz, böyle bir eğitim düzeyi sağlamak için öğrencileri koşullandırmadan, onlara yol gös-

18 Hasan Ali Koçer, *Genel Eğitimin Bütünlüğü İçinde Din Eğitiminin Yeri, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, 23.

19 Mehmet Dağ, *Türkiye'de Din Eğitiminin Bazı Sorunları, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, 381.

terebilecek, kendi sorunlarını kendilerine çözdürebilecek yetenekli ve aydın öğretmenlere ihtiyaç vardır.²⁰

Dağ'ın V. T. Thayer'in "Religion in Public Education (New York 1974)" isimli eserinden alıntılıdığı bu ifadeler, din öğretiminde arzulanan bir değişikliğe işaret ediyordu. Ancak Dağ, sunmuş olduğu önerilerin gerçekleşmesi için gerekli ortamın o dönem için uygun olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte yine de Dağ'ın önerileri, din öğretiminde bir anlayış değişiminin habercisidir.

12 Eylül 1980'den itibaren devletin her alandaki yeniden yapılanma sürecinde din eğitimi alanında yapılan çalışma ve toplantıların önemli bir bölümü, din öğretiminin örgün eğitim içinde zorunlu olması, İmam-Hatip liselerinin ve yüksek din öğretiminin konumu üzerine odaklanmaktadır. Din öğretimindeki bu önemli dönemeçte programlar ve muhteva üzerinde ciddi bir şekilde düşünülmemiştir. Programlar ve muhteva üzerinde yoğunlaşamamasının sebebi din öğretiminin o dönemdeki meşruiyet tartışmalarıdır. Din öğretiminin, örgün eğitim içinde zorunlu dersler arasında yer alma mücadelesi vermektedir. Verilen bu mücadele içinde zorunlu süreç içinde hangi problemlerle karşılaşılacağı ve bu problemlerin nasıl bir anlayış ve programla ortadan kaldırılacağı üzerinde yeterince düşünülmemiştir. O dönemin uygulamadaki problemlerini Beyza Bilgin şu satırlarda formüle eder:

"Din öğretimindeki problemlerden birisi de din bilgisi dersinin amacı konusunda birliğin mevcut olmadığı noktasındadır. Devletin eğitim politikasının belirlediği amaç başkadır, dersi okutan öğretmenin amacı başkadır, dersi okuyan öğrencinininki başka, çocuğunun bu dersi okumasını isteyen velinininki başkadır. Beklentilerde yaklaşıma, birleşme olmadığı sürece tarafların çabalarının büyük bölümü boşa gitmekte devam edecektir. 'Devlet' kendi ilkelilerinin korunmasını, buna din bilgisi dersinin de katkıda bulunmasını ister. 'Öğretmen' kişisel din anlayışına, benimsediği yoruma, bazen de ideolojiye göre, belirlenen amacı yeterli bulmaz, 'bu şartlarda din öğretmenliği olamaz' der, ama yine öğretmen kalmakta ısrar eder. 'Veli' öldüğü zaman çocuğunun arkasından bir Yasini şerif okumasını, okulun ona bu beceriyi kazandırmasını bekler. 'Öğrenci' ise bütün bunların arasında perişandır. Ona kimse sormaz. Onun ihtiyaçları nelerdir, beklentileri nelerdir?... Öğrenci, özellikle lise devresinde, ilkokulda ve ortaokulda okuduğu konuların sürekli tekrardan bıkmıştır. O, Kur'anı Kerimi Türkçe anlamı ile okumak, insanın varlık sebebi ve vazifeleri üzerinde düşünmek, dinin özünün ne olduğunu, dini hayatın ve inanmanın değerini, duayı, bugünün Türkiye'sinde ve dünyada dinin durumunu, mevcut ideolojilerle dinin karşılıklı etkileşimini, demokrasi, Cumhuriyet, Anayasa ve laiklik konuları ile İslam dininin prensiplerinin karşılaştırılmasını, faiz, kaza, kader, mezhep vb. konuları öğrenip anlamak istemektedir. Görüldüğü gibi bunlar, din dersinin başka hiçbir derste işlenmeyen gerçek konularıdır."²¹

20 Dağ, 382.

21 Beyza Bilgin, *Din Dersi Öğretmenliği ve Güçlükleri*, AÜİFD, Cilt: XXVI, Ankara 1983, 261-262.

Beyza Bilgin bir başka makalesinde din öğretiminin mecburi hale getirilmesinden önceki gelişmeleri ve problemleri ortaya koyarken, dinin uzun süre genel eğitimden uzak tutulması, yüksek öğretimde araştırma konusu yapılmaması sonucunda yaşanan hayatla birlikte yeni anlayışlar kazanmasının engellendiğini vurgular. Bilgin'e göre imanın ve dinin bir vicdan işi olması da üzerinde tartışılmasını adeta bir tabu haline getirmiş ve bunun sonucunda yetişkinlerin çocuklarıyla bu konuda konuşmaları önünde engel teşkil etmiştir. Ancak bu engelleme sonucunda da çocuklar din hakkında sadece tesadüfi bilgilenme yoluyla kültür edinmişlerdir. Ancak kültür edinmede bir dil fakirliği söz konusudur. Bilgin'e göre din dersleri işte bu dil fakirliğini göz önünde bulundurarak öğrencilerin din alanındaki tabii eğilimine cevap verecektir. Yani ona, hayatı ve kendi varlığını anlamlandırmaya yardım edecektir. Bunun için Bilgin şu önerileri sunar;

1. İlköğretim din dersi alan öğrencilerin düşünmeye ve konuşmaya yatkınlıkları,

2. Dinle ilgili konuların uzun süre işlenmemiş olmasından dolayı yaygın biçimde hissedilen değer ve tutum belirsizlikleri,

3. Dersin giderek daha fazla teorikleşmesinden kaynaklanan ve gittikçe daha fazla hissedilen "bütünlüğü kaybediş"tir²².

Beyza Bilgin'in önerileri din eğitiminin bilimselleşme sürecinin somutlaşmış ifadeleridir. Halbuki konu üzerindeki tartışmaların önemli bir bölümü bilimsel sınırların ötesinde yapılmaktadır. Çeşitli bilimsel toplantılarda ve medyada yapılan tartışmalar genellikle din eğitimi felsefesi alanında görünmekle birlikte zaman zaman bilimsel alanın dışında gerçekleşmektedir. Derslerin zorunlu hale getirilme kararı alınana kadar meşruiyet konusunda yapılan tartışmalarda politik referanslar arka planda kalırken, uygulamanın başlaması ve özellikle ders kitaplarının ortaya çıkmasından itibaren politik kaygıyla yapıldığı fark edilen tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Burada benim asıl dikkat çekeceğim çalışma İsraili antropolog Sam Kaplan'ın bu dönemde yazılan ders kitapları üzerinde yapmış olduğu çalışmasıdır.

Kaplan araştırmasında ders kitaplarındaki muhteva, resimler ve vurgularla bir Türk-İslam sentezi doktrininin kurgulanmaya çalışıldığını iddia etmektedir. Kaplan'a göre bu kurgunun arkasında da yetmişli yıllardan beri ülkede Türk-İslam sentezi isimli ideolojiyi egemen kılmak için entelektüel seviyede çaba gösteren Aydınlar Ocağı bulunmaktadır²³. Kaplan'ın bu iddiasına ilişkin olarak zorunluluk kararına kadar herhangi bir referans bulunmamaktadır. Referanslar, zorunlu din öğretiminin uygulamaya girmesinden sonra yapılan tartışmalardan alınmaktadır. Her ne kadar I. Din Eğitimi se-

22 Beyza Bilgin, *İlkokullarda Din Bilgisi Dersleri*, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi V*, AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları, Sayı 5, Ankara 1982, 158.

23 Sam Kaplan, *Türkiye'de 1980'lerden Sonra Devletin Din Politikası, Devlet ve Din İlişkileri-Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler Sempozyumu*, İstanbul, 10-11 Ekim 2002, Yayınlanmamış Bildiri.

minerinde Süleyman Hayri Bolay'ın²⁴ ve Aydınlar Ocağı'nın düzenlediği Milli Eğitim ve Din Eğitimi seminerinde Ahmet Gürtaş²⁵ ile Abdurrahman Küçük²⁶'ün tebliğlerinde İslamiyet ve Türklük arasındaki ilişki üzerine belirlenmeler bulunsa da bunları tüm din eğitimi düzenlemelerinin merkezine alacak kadar önemli vurgulamalar olarak kabul etmek imkansızdır. Kaplan'ın incelediği birkaç ders kitabındaki referans ise ilerdeki bölümlerde ayrıntılı durulacağı üzere yazarların kendi bakış açıları ile ilgilidir ve genelleme yapmaya yetecek sayıda değildir.

3. Zorunlu Süreçte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Kitapları

Talim Terbiye Kurulunun 8.12.1981 gün ve 213 sayılı kararıyla temel eğitim ve orta öğretimde o güne kadar sürdürülen "Din Bilgisi" ders programları yürürlükten kaldırılmış ve mevcut Din Bilgisi ve Ahlak Bilgisi derslerinin "Din ve Ahlak Bilgisi" dersi adı altında program bütünlüğü içinde birleştirilmesi şeklinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre hazırlanan programlar da 28 Mart 1982 tarihli Tebliğler Dergisinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir²⁷. Dersin temel ilkeleri yeniden düzenlenerek 30 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanmıştır. Aynı programda tekrar mahiyetinde olan bazı üniteler çıkarılarak yapılan bir değişiklikle son program 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanmıştır²⁸ ve tüm resmi ve özel okullarda uygulanan bu programlarla 2000 yılına gelinmiştir.

Anayasal düzenleme ile de zorunlu hale getirilen din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin genel amaçları ilkökul, ortaokul, lise ve dengi okullar için şu şekilde belirlenmişti: "İlköğretim ve orta öğretimde öğrenciye, Türk Milli Eğitim Politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir."²⁹ Bu temel amaç içinde dikkat çeken husus dersin, dinler hakkında genel bir kültür kazandırıcı yönüne işaret edilmesidir. Nitekim genel ilkelerden bahsedilirken bu yön üzerinde ağırlıklı olarak durulmuş ve İslamiyet'ten başlayarak diğer dinler hakkında

24 Süleyman Hayri Bolay, *Din Eğitiminin Şumulu, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, AÜİF Yayınları, 97-106.

25 Ahmet Gürtaş, *Türkiye'de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları, Milli Eğitim ve Din Eğitimi (İlmi Seminer Tebliğleri, Ankara 9-10 Mayıs 1981)*, Aydınlar Ocağı, İstanbul 1981, 142-152.

26 Abdurrahman Küçük, *Temel Eğitimde Din Eğitimi, Milli Eğitim ve Din Eğitimi*, Aydınlar Ocağı, 153-163.

27 Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi*, Sayı 2109, Tarih: 29 Mart 1982.

28 Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi*, Sayı 2219, Tarih: 30 Ekim 1986; Sayı 2356, Tarih: 13 Nisan 1992.

29 Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Okulu Programı*, MEB Yayınları, Ankara 1997, 547.

da bilgiler verilmesi gerektiği esasa bağlanmıştır. Dersin genel ilkeleri şöyle sıralanmıştır:

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı, Anayasamız ile Milli Eğitim Temel kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu programın hazırlanmasında, okullarımızın bazı sınıflarında az sayıda da olsa, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinlere mensup öğrencilerin bulunabileceği hususu da dikkate alınmıştır. Böylece milli kültür unsurlarını ve genel kültürü destekleyici nitelikte olmak üzere, bu programdaki konuların detaylandırılması sırasına göre İslamiyet, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinler hakkındaki bilgilere de yer verilmiştir. Hiç şüphesiz bu bilgiler, öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandıracak ve başka dinden olanlara karşı daha toleranslı ve anlayışlı davranmalarını sağlayacaktır.

Bu programda, %99’u Müslüman olan ülkemizde İslam Dinine ait bilgilere daha fazla yer verilmiş olması, hem öğrencilerin bu konudaki ihtiyaçlarının karşılanması bakımından, hem de tarihimizi, edebiyatımızı, musiki-mizi ve diğer sanat varlıklarımızı tanıtmak, benimsetmek, sevdirmek ve kısaca onları milli kültürümüzün bir üyesi yapmak açısından büyük önem taşımaktadır.”³⁰ Programın öğretiminde belirlenen genel amaca ulaşmak için uyulması gereken temel ilkelerde vicdan ve düşünce özgürlüğünün zede-lenmemesi, dini ayrı olan milletlerle iyi niyet ve dostluk ilişkilerinin geliştirilebileceği anlayışının verilmesi, Müslüman olmayan öğrencilere uygulamaya dönük bilgilerin öğretilmemesi, okul dışından gelen yanlış bilgilerin düzeltilmesi yönünde gayret gösterilmesi, yardımcı ders kitaplarının tavsiye edilmiş olanlar içinden seçilmesi gibi hususlara vurgu yapılmaktadır³¹.

İlköğretim 4. ve 5. sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amacında ise Allah ve Peygamber kavramlarının tanıtılması, sevdirmesi ilk maddede zikredilmektedir. Bunun ardından ise İslam Dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarının öğrenci tarafından bilinmesinin sağlanması, kendi iç dünyasında, içinde yaşadığı aile ve toplumda, inanç ve ibadet yönünden dengeli ve uyumlu bir kişilik kazanmasının amaçlandığı belirtilmektedir. Ardından da temel ahlaki prensipleri bilen ve hayatında uygulayan bireyin hedeflendiği belirtilmektedir. Vatan, millet ve Atatürk sevgisinin pekiştirilmesi de amaçlar arasında zikredilen maddelerdendir³².

Tüm bu amaçlar çerçevesinde ortaya konan 4. ve 5. sınıf programının genel karakteri, önceki yıllarda hazırlananlardan pek de farklı değildir. Dinin belli bir bakış açısıyla yorumlanmasını esas alarak bunun eleştirisiz kabulünü öngören bir modelin öğretilmesi ve uygulanması temel hedeftir. Bu programların en önemli farkı, konsept konuları adıyla programa yerleştirilen Atatürkçülükle ilgili konulardır. Fakat, yeni yapılandırmada din öğretiminin içeriğinde Milli eğitimin genel hedeflerinin daha fazla etkisi hissedilmekte ve bu yıllara kadar din eğitimi biliminde katedilen aşamalar fark edilmektedir.

30 a. g. y.

31 a. g. y.

32 a. g. y.

İlköğretim 6-7 ve 8. sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amacında ise ilköğretimdekilere ilaveten Müslümanlığın en son ve en gelişmiş din olduğunu bilmekle birlikte başkasının inancına, düşüncesine, canına, malına ve diğer haklarına saygı gösteren bir hoş görü göstermesi hedeflenmektedir³³. Burada amaçlanan İslam'ı bir din olarak benimsemiş ve hayatına uygulayan bireyde diğer din mensuplarına karşı bir hoşgörü anlayışını geliştirmektir. Ancak bu hoşgörü anlayışının geliştirilmesine niçin 4. ve 5. sınıflardan itibaren başlanmadığı ve Müslümanlar içindeki farklılıklara karşı aynı hoşgörü anlayışının geliştirilmesinin niçin düşünülmediği bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Yine bununla birlikte bu amaçların program içinde hangi üniteler altında gerçekleştirileceği de belirsiz gibidir. Her ne kadar İlköğretim 6. sınıftaki 1. ünite olan "Din Kavramı"nda³⁴ dinler hakkında genel bilgi başlığı altında Musevilik ve Hristiyanlık dinleri hakkında bilgi veriliyor gibi görülüyorsa da hem diğer dinler bu iki dinle sınırlandırılmış gibi görünüyor hem de öğretmene bu amaçlara yönlendirici konu başlığı bu ünite altına alınmamaktadır.

Lise Müfredat Programında da İlk ve orta öğretim için konan genel amaç aynen korunmakta öğretimin temel ilkeleri de benzer biçimde sıralanmaktadır. Ancak Orta Öğretim has olarak Din ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amaçlarında din kavramı ve dinler hakkında genel bilgi vermek, başkasının inancına, düşüncesine, canına, malına ve diğer haklarına saygı gösteren bir hoşgörü kazandırmak, dini inanç ve duyguların şahsi çıkarlara alet edilmesini engellemek, kendi iç dünyasını düzenlerken çevreyle, toplumla, ayrı dinlerden olanlarla, ilim, sanat ve uygarlık dünyasıyla sağlıklı ilişkiler kurmak, okul dışından alınması muhtemel batıl inanç ve fikirlerden uzak, saygılı bir görüş ve tutum kazanmaya özel bir vurgu yapılmıştır³⁵.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi ise özellikle lise 1. sınıf programındaki Din, Dinler ve Özellikleri üniteleri içinde verilmesi düşünülmüştür. Yine Lise 3. sınıftaki "Yeryüzündeki Dinler ve İslam Dini" isimli ünite de bu amaçlara hizmet edecek şekilde düzenlenmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri programlarının oluşturulmasından önce, meşruiyet tartışmaları üzerinde yoğunlaşılması sebebiyle yaklaşım ve yöntemler üzerine yeterince eğilmediği daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Ancak sınırlı da olsa yöntem ve yaklaşımlar üzerine yapılan önerilerden programların geliştirilmesi aşamasında yeterince yararlanılmadığı görülmektedir. Bu nedenle programların yürürlüğe girmesiyle birlikte uygulamada karşılaşılan problemler, tartışmaların yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Beyza Bilgin, din öğretiminin isteğe bağlılığının aykırılıklara sebep olması ve sorunlar yaratmasından sonra, Din derslerinin müfredatının Mezheler üstü olarak, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ismiyle yeniden düzenlen-

33 İlköğretim Okulu Programı, 556.

34 İlköğretim Okulu Programı, 557.

35 Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Lise Müfredat Programı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, 73.

mesi ve mecburi olarak okutulması sonucuna ulaşıldığını belirtmektedir. Bilgin'e göre bu kararın alınmasından sonra dersin metodunda değişimler meydana gelmiş ve kitaplar bu doğrultuda yazılmıştır. Bilgin, bu değişimle birlikte artık İslam Din Dersinin İslam'ın mezheplerinden birinin öğretimini yapmayacağını aksine bu mezheplerin dayanağı olan İslam Dininin temellerini ve bu temeller doğrultusundaki yaşamışın ürünü olan din kültürünü öğreneceklerini düşünmektedir³⁶.

Kültür, mezheplerin yorumundan bağımsız olarak oluşmamakta aksine mezheplerin etkisi altında şekillenmektedir. Nitekim programlarda ortaya konan ünite başlıkları da mezheplerin etkisinden bağımsız olarak muhtevanın oluşturulmasını güçleştirmektedir. İnanç ve İbadetle ilgili konuları mezheplerden bağımsız olarak düşünmek ne derecede mümkün olacaktır. Bu imkansızlıklar kitapların yazımı aşamasında muhtevanın belirli bir mezhebi anlayış çerçevesinde şekillenmesine yol açmıştır. Beyza Bilgin'de bu problemi ön plana çıkararak günümüzde din dersleri üzerindeki tartışmaların derslerin örgün eğitim çatısı altında verilip verilemeyeceğinden ziyade, nasıl verileceği üzerinde yoğunlaştığına dikkat çekmektedir.³⁷

4. Zorunlu Din Öğretimi Uygulama Sürecinin Değerlendirilmesi

Din öğretiminin uygulamaya geçirilmesi sırasında eleştirilerin en dikkat çekici olanları, uygulamaya mezhebe dayalı bir anlayışın hakim olması noktasındadır. İlkokul 4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programlarını değerlendiren çalışmasında Nazan Kuloğlu şunları söylemektedir:

"Şimdi bu müfredata bakarak şunları söylemek olasıdır: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adını taşıyan bu derste daha çok din bilgisi verilmektedir. Hanefi mezhebi esaslarına göre hazırlanan bu planda tamamen İslami bilgiler verilmekte; öğrenci yalan ve yanlış olarak verilen bu bilgiler ile kendi iç dünyasında, içinde yaşadığı aile ve toplumda inanç ve ibadet yönünden dengeli bir kişilik kazanabilmektedir(?) . Amaç bu şekilde ifade edilse bile Anadolu'nun çok kültürlülüğü içinde sadece İslami öğretilerin verilmesi ve bireyin verilen bu bilgiler ile topluma kazandırılması tabii ki tek tip insan yetiştirme politikası ile anlatılabilmektedir..."³⁸

Kuloğlu ders kitaplarındaki bilgilerin de tamamen Hanefi mezhebi görüşleri doğrultusunda hazırlandığını belirlemekte, Anadolu çok renkliliğini oluşturan diğer inançların adeta reddedildiğini, hazırlanan bu kitaplarda Alevilik, Yezidilik ve Süryanilik gibi diğer inançlara yer verilmediğini söylemektedir. Verilen tüm bilgilerin İslami açıdan değerlendirildiğini ve Hanefi mezhebi paralelinde anlatıldığını vurgu yapan Kuloğlu, Alevi inancında önemli yer tutan Aşure kültürünü örnek olarak vermektedir. Ders kitaplarında Muharrem

36 Beyza Bilgin, *İslam'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak*, AÜİFD, Özel Sayı, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, Ankara 1999, 24.

37 a. g. y.

38 Nazan Kuloğlu, *Dinsel Eğitim Allaha Emanet*, Ardiç Yayınları, Ankara 1998, 55.

ayının dokuz ve onuncu veya onuncu ve on birinci günleri oruç tutmanın sünnet olduğunun söylenmesine rağmen bu ayda on iki gün susuz oruç tutmayı öngören alevi inancından bahsedilmediğini belirlemektedir³⁹.

Cem Vakfının 1998 yılında düzenlediği “Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye’de Din Hizmetlerinin Yapılanması” isimli Uluslar arası Sempozyumda bir tebliğ sunan Abidin Özgünay, Devletin Aleviliğe İslami bir inanç, bir iman-akıl-yaşam bütünlüğü olarak yaşayanların yorumu anlayışıyla yaklaşmasını beklemekte ve kendi inançlarınınca yaşamaktan mahrum bırakılan Alevilerin ateizme doğru yönlenmesi tehlikesinden söz etmektedir. Özgünay’ın tebliğinden alıntılar yapan Beyza Bilgin, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin uygulama sürecindeki aksaklıklara temas etmekte ve şu öneriyi sunmaktadır: “Alevilik nedir, hiç kimse bilmediği gibi, Hanefi mezhebini ve diğer Sünni mezhepleri, mesela Şafiiilik, Malikilik ve Hanbeliliğin de ne olduğunu uzmanlarının dışında kimse bilmez. Alevi vatandaşlarımızın şikayetlerine çözüm bulmalıyız, fakat onları yeniden kendi içlerine kapatarak değil, Alevi-Sünni bütünleşmesini, hatta kültürler arası dediğimiz, yaşanan diğer mezhepler ve dinlerin cemaatleri ile de, farklılıkları saklı tutacak bir bütünleşmeyi sağlayacak yol bularak.”⁴⁰

Örgün din eğitiminde Aleviliğin nasıl konu edileceğini tartıştığı çalışmasında Osman Eğri, kendisini Alevi-Bektaşî olarak tanımlayanların da, bu tanımın dışında olanların da Aleviliği ve Bektaşîliği yeterince tanımadığını iddia etmekte ve mevcut bilgilerin kulaktan dolma olduğunu söylemektedir. Geçmişte yaşanan çatışma ve gerilimleri, bu bilgisizlik sürecinin bekleme tahammülü olmadığının göstergesi olarak sunan Eğri, milletimizin birlik ve beraberliğini temin edici, manevi mirasımıza dayanan çözümler üretilmesi gerektiğini önermektedir. Bu çözümlerin üretim yerinin ilköğretim ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri olduğunu belirleyen Eğri, Alevilere mahsus bir din dersi kitabının yazılmasının yanlışlığına temas etmekte, böyle bir teşebbüsün tartışmaları körükleyeceğini iddia etmektedir. Böyle bir ayrımcı yöneliş yerine mevcut programlarda toplumsal üretimin ayrılmaz bir parçası olan Alevi-Bektaşî kültürünün unsurlarının mevcut programlar içine yerleştirilmesini önermektedir⁴¹. Uygulamadaki problemlerin bir kısmı ise derslerin kültürlenme amacına yönelik olmasından ziyade pratiğe dönük yürütülmesi çabalarıdır. Yani “dini bütün Müslüman kuşaklar” yetiştirme çabalarıdır. Ders kitaplarını bu açıdan değerlendiren Hüseyin Batuhan’a göre bu çabaları ders kitaplarının tartışma konusu olabilecek hiçbir soruya yer vermemesinden anlamak mümkündür⁴².

Uygulama dönemi içinde zorunlu din öğretiminin değerlendirilmesine yönelik bilimsel çalışmaların sayısının yeterli olduğunu söylemek mümkün

39 Kuloğlu, 132-133.

40 Bilgin, *İslamı Yeniden Anlamak ve Anlatmak*, 27.

41 Osman Eğri, **Örgün Din Eğitiminde Alevilik Nasıl Konu Edilebilir**, Yayınlanmamış Makale.

42 Hüseyin Batuhan, **Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, 142.

değildir. Her ne kadar eğitimle bir şekilde ilişki içinde bulunan hemen herkes zorunlu din öğretimi program, kitap ve uygulama anlayışları üzerine değerlendirmeler yapmışsa da bunların önemli bir kısmı kişisel gözlem ve değerlendirmelerle sınırlı kalmaktadır. Yukarıda belirtilen uygulama problemlerine ilişkin değerlendirmelere ilave olarak alanda yapılan bilimsel çalışmalar toplu halde değerlendirildiği zaman şu problemlerin varlığı karşımıza çıkmaktadır⁴³:

1. Halen ilkökullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerini okutan öğretmenler, genelde AÖF Eğitim Ön lisans Bölümü ile Eğitim Enstitüsü ve Eğitim Yüksekokulu gibi iki yıllık yükseköğretim kurumlarından, kısmen de Biyoloji, Fizik ve Sosyoloji gibi branş eğitimi veren dört yıllık fakültelerden mezun olmuşlardır.

2. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu yükseköğrenimleri boyunca din öğrenimi görmemişler, çok az bir kısmı mesleğe başladıktan sonra da bu alanla ilgili hizmet içi eğitim kurslarına katılmışlardır.

3. Öğretmenlerin yaklaşık 1/3'ü, bu dersi okutmaya kendisini yeterli görmemekte, yarıdan fazlası ise zorlanarak dersi verebilmektedir.

4. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders saatleri öğretmenler tarafından sık sık amacı dışında kullanılmaktadır.

5. Bu dersi olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında, ders saatinin amacı dışında kullanılması ile, öğretmenlerin bu alandaki yetersizlikleri gelmektedir.

6. Öğrenciler bu derste en çok “namazların kılınışı” ile “dua ve sûrelerin öğrenilmesi” konularında zorlanmaktadır.

7. İlkokul öğrencilerinin çoğu okulda edindikleri dini bilgileri yeterli görmeyerek, yaz tatillerinde yaz Kur'an kurslarına gitmektedirler.

8. Bu dersin ilkökullar için amacı, öğretmenlerin çoğu tarafından “dinin temel ilkelerinin kavratılması” olarak belirlenmiştir.

43 Sonuçlarını bir araya getirdiğimiz bu araştırmalar için bkz. Mustafa Tavukçuoğlu, **Konya Merkez İlköğretim Okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Program Yönünden Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1987; Muhammed Şevki Aydın, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyon Yeterlilikleri**, Basılmamış Doktora Tezi, EÜSBE, Kayseri 1992; Hasan Dam, **İlköğretim 1. Kademe (4-5) Öğrencilerinin Din Hakkında Sordukları Sorular ve Bu Sorular Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi**, OMÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996; Abdurrahman Boran, **Lise Birinci Sınıflarda Okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkındaki Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi**, AÜSBE, Ankara 1996; Halil İbrahim Kahya, **İlköğretim Okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Öğretimi**, UÜSBE, Bursa 1997; Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Eryılmaz, **Orta Öğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma**, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 1995; Şeref Şen, **İlköğullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, DEÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997; Mehmet Akif Sütçü, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğretmenlik Tutumları**, GÜEBE, Ankara 1997.

9. Araştırma yapılan okulların tamamında “uygulama odası”, büyük çoğunluğunda da dersle ilgili kaynak eser bulunmamaktadır.

10. Genelde bu dersle ilgili gezi-gözlem yapılmamakta, derslerde araç-geç kullanılmamaktadır.

11. “Allah ve mahiyeti, ahiret, cennet, cehennem, cin, melek, şeytan ve ruh” öğrencilerin en çok ilgilerini çeken ve öğrenmek için sordukları konuların başında gelmektedir.

12. Öğrenciler, yüksek oranda diğer dinleri öğrendikleri takdirde ders konularının yetersizliği ve zaman azlığı nedeniyle inançlarının sarsılabileceği endişesi içindedir.

12. Dersin mevcut müfredatı süresi içerisinde genelde bitirilebilmektedir.

13. Öğretmenlerin çoğu, bu dersi branş öğretmenlerinin okutması gerektiğini düşünmektedirler.

14. Bu sonuçlara göre, ilkokullardaki adı geçen dersin mevcut durumuyla ondan hedeflenen özel ve genel amaçların gerçekleşmesi mümkün görülmemekte, sadece Anayasal zorunluluk yerine getirilmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı Milli Eğitim Özel İhtisas Komisyonu tarafından oluşturulan Din Eğitimi Alt Komisyonunun hazırlamış olduğu raporda ise programlar ve uygulama anlayışı üzerine hiçbir değerlendirme bulunmamakta, sadece ders saatlerinin artırılması, sürecin ise ilkokul 1. sınıftan itibaren başlatılması önerilmektedir⁴⁴.

Ankara’da 1988 yılında düzenlenen Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, zorunlu din öğretiminin tartışıldığı bir başka platformdur. İlk defa bu seminerde ortaya çıkan yeni yönelişleri ayrı bir başlık altında inceleyeceğim. Burada ise özellikle uygulama problemlerine yönelik tartışmalar üzerinde durmak istiyorum. Seminerin din öğretimini mercek altına alan oturumunda bir tebliğ sunan Halis Ayhan, din öğretiminin amaçlarından birisinin, insanın içinde bulunduğu ruhi ve sosyal problemlerin çözümünde dinin izahından faydalanmak, bir çok anlaşılmaz gibi görünen olaya dini yönden bakarak çözümleme yeteneği sağlamak olduğunu belirleyerek, bu yeteneğin sağlanmasında doğru bir şekilde yapılacak din öğretiminin etkili olacağını söylemektedir⁴⁵. Ayhan’ın doğru din öğretiminden anladığı Kur’an ve Sahih hadislerle dayalı bir din anlayışının çocukların ruhi gelişimlerini göz önünde bulundurarak vermektir. Bu çerçevede müfredatı yeterli bulan Ayhan, müfredata eklenmesi gereken yeni konuların az olduğundan bahseder. Ders kitapları yazımının serbest bırakılması gerektiğini savunan Halis Ayhan Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığının bu derslerde kullanılabilecek ders malzemelerinin üretilmesi için işbirliği yapmasını önermektedir. Uygulamada yukarıda bahsettiğim problemlere hiç temas etmeyen Ayhan, tebliğinde ağırlıklı olarak öğretmen yetiştirme problemi üzerinde durmaktadır.

44 Ethem Ruhi Fiğlalı-Ahmet Gürtaş-Ethem Levent-Ahmet Tabakoğlu-Ramazan Ayvalı, **Devlet Planlama Teşkilatı Din Eğitimi Alt Komisyon Raporu**, Aralık 1982-Mart 1983.

45 Halis Ayhan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Başlıca Meseleleri*, **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988)**, DİB Yayınları, Ankara 1991, 343.

Aynı oturumda özel öğretim yöntemleri üzerine bir tebliğ sunan Mualla Selçuk ise yapmış olduğu alan araştırmasından hareketle din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin problemlerini şu şekilde belirlemektedir:

- i. Dersi veren öğretmen sorunu,
- ii. Öğretim ve araç-gereç eksikliği
- iii. Özel öğretim yöntemlerinin uygulanmayışı, dersin bilgi ağırlıklı (teorik) olarak işlendiği, öğretmenin anlatımı metoduna fazla yer verildiği
- iv. Öğretimin, öğrencinin ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak düzenlenmesi⁴⁶.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin zorunlu olarak öğretim programları içine alındığı süreç içinde yapılan değerlendirmeleri bir araya topladığımızda şu sonuçların karşımıza çıktığını görmekteyiz:

1. İlköğretim 4. ve 5. sınıflarda bu dersleri önemli oranda sınıf öğretmenlerinin okuttuğunu ve bu öğretmenlerin, almış oldukları hizmet içi kursları bir tarafa bırakırsak yetiştikleri okullarda dersi okutmaya yetecek seviyede din öğretimi almadıkları,
2. Yine ilköğretim 4. ve 5. sınıflarda bu ders saatlerinin amacı dışında kullanılması eğiliminin bulunduğu,
3. Öğretmenlerin ders kitabı dışında yardımcı araç-gereç kullanmadıkları, bu bağlamda Kur'an mealini de ders aracı olarak kullanmadıkları,
4. Ders kitaplarına ilişkin şekil ve muhtevaya yönelik eleştiriler,
5. Dersin özel öğretim yöntemlerinin kullanılmadığı,
6. Öğretimin, öğrencinin ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde düzenlenmediği,
7. Dersin teorik ağırlıklı olarak sürdürüldüğü, salt bilgi aktarımı şeklinde algılandığı,
8. Öğrencilerin bireysel ve kültürel farklılıklarının göz önünde bulundurulmadığı.

Bununla birlikte alanda yapılan bilimsel araştırmalar, genel geçer sonuçlara ulaşmak için yeterli sayıda değildir ve genellikle benzer problemleri varsayım olarak kabul ettikleri için birtakım eğitimciler tarafından problem olarak nitelendirilen konular, bu bilimsel araştırmalarda karşımıza çıkmamıştır. Örneğin sınıf içindeki mezhepsel ve dinsel farklılıkların yapılan öğretimi nasıl etkilediğine ait kişisel gözlemler dışında bilgiye maalesef sahip değiliz. Bu araştırmaların problemin karşımıza çıktığı bölgelerde yapılmaması belki etken kabul edilebilir. Ancak, problemleri bölgelerde zorunlu din öğretiminin seyrine ilişkin bir araştırmanın bulunmaması bir eksikliktir.

5. Din Öğretiminde Yeni Yönelişlerin Ortaya Çıkması

Türkiye'de din öğretimi sürecinde geleneksel ilmiyalci yönelişe alternatif olarak yeni yönelişlerin dile getirilmesi Ankara'da 1988 yılında toplanan Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri'nden itibaren. 8-10 Nisan 1988

46 Mualla Selçuk, *İlköğretimde Din Dili ve Sembolik Anlatım, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, 336.

yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlenen seminerin Din Öğretimi Çalışma gruplarından birisi yurtdışındaki Türk çocuklarının din öğretimine, birisi Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimine, birisi de dinler arası öğretim odaklanmıştır. Bu üç çalışma grubuna özellikle yurtdışından gelen eğitimcilerin katkıları Türkiye'deki din öğretiminde yeni yönelişlerin gelişimine öncülük etmiştir.

Din Öğretimi Çalışma Grubunun I. Oturumunda "Federal Almanya'da İslami Din Derslerinin Çerçeve Koşulları" isimli tebliği sunan Rotraud Wiedlandt, "Almanya'daki Müslüman Çocukları İçin Din Eğitiminin Öğrenim Amaçları ve Metotları" isimli tebliği sunan Johannes Lahnemann, "Müslüman Öğrencilerin Alman Okullarındaki Din Eğitimi" isimli tebliği sunan Klaus Gebauer ve Dinler arası öğretim oturumunda "İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe Dayalı Olmayan Yaklaşım)" isimli tebliği sunan John Shepherd, Türkiye'de din öğretiminde kültürlerarası bir açılım geliştirilmesinde ilk adımları atmışlardır. Çünkü tebliğciler, bu seminer vesilesiyle yurtdışındaki Türk çocukları açısından da olsa Türkiye'de ilk defa kültürlerarası eğitimin karakteristik özelliklerini gündeme getirmiş ve tartışmışlardır. Almanya'dan gelen eğitimciler konuya Almanya'daki Türk çocukları açısından yaklaşmışlar ve "Kültürlerarası Eğitim" ilkeleri doğrultusunda Türk çocuklarının din eğitimi üzerine uygulama denemelerinden söz etmişlerdir.

İngiliz eğitimci Shepherd ise İngiliz merkezli olmakla birlikte İslam din eğitimi için kullanılabilecek mezhebe dayalı olmayan bir din eğitimi önerisi sunmuştur⁴⁷. Yetmişli yılların başından itibaren İngilterede Ninian Smart yönetimi altında geliştirilen Fenomenolojik yaklaşımı ifade eden bu yönelime göre din eğitimi malumat vericiliği aşarak inançları daha iyi anlamak ve söz konusu olayı daha iyi takdir etmek için geçici olarak doğruluk ve yanlışlık sorularını paranteze almalıdır. Bu yaklaşım inançlı olmaya engel değildir, ancak tek yönlü düşünmekten peşin hükümlülüğü veya din eğitimi-ne sokulabilecek tek yanlı izahları engellemeye çalışır. Öğretmen, belli bir dine bağlı olmanın ve bu dini belli tarzlarda yaşamanın ne anlama geldiği konusunu çocukların yaratıcı bir şekilde anlamalarına örnek bir kişi olarak yardım eder. Böylece çocukların daha sonra yapacakları değerlendirmeler ne yüzeysel ne de yanlışlarla dolu olacaktır. Bu anlayışın belli bir inancın müminlerini meydana getirmeyi hedeflemediği bizzat ortaya konanlarca savunulmaktadır⁴⁸.

Shepherd'ın tebliğinde savunduğu mezhebe dayalı olmayan yaklaşım, Bilgin'in hazırlamış olduğu "Din Eğitimi" isimli çalışmada "Türkiye'nin eğitim politikası ve İslam Dininin bütünlüğü açısından din dersleri, devletin okullarında mezhepler üstü olarak öğretim yapılmak durumundadır." ifadesine yansımıştır. Bilgin, mezheplerin gelişim sürecine temas ettikten son-

47 John Shepherd, *İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe Dayalı Olmayan Yaklaşım)*, **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri**, 370-378.

48 Shepherd, 372.

ra İslam dininin bütünlüğü ilk ve orta öğretimde sağlam bir biçimde verildikten sonra yüksek öğretimde veya aile içinde ayrıntılara gidilebileceğini önermektedir⁴⁹.

Beyza Bilgin'in "İslam'da Eğitimin Temeli Olarak Sevgi" isimli doktora çalışmasından itibaren Türkiye'de din eğitimi biliminde yeni yönelişlerin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır. Bilgin'in doktora tezinde ortaya koymuş olduğu, İslam'ın geleneksel sunuş biçiminde hakim olan korku ahlakının Kur'an'ın ve İslam'ın yanlış anlaşılmasına etken olduğu, Müslümanların dinin kabuğu denebilecek görünen kısımlara bağlandığı şeklindeki görüşleri ve çözüm olarak da İslam'ın derinliğine tetkik edilerek Peygamber dönemindeki içtenliğe ve coşkunluğa ulaşılması, Allah ve dolayısıyla insan sevgisinde birleşmesi gibi önerileri alanda daha sonra gelişecek yönün habercisi niteliğindedir⁵⁰. Bilgin'in daha sonra liselerde yürütülmekte olan Din Dersleri üzerinde yaptığı alan araştırması, din eğitimi biliminde yapılmış ilk alan araştırması niteliğindedir. Din öğretiminde özel öğretim yöntemlerinin geliştirilme çabalarına ise Mualla Selçuk tarafından 1988 yılında tamamlanan ve Bilgin tarafından yönetilen "Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler" isimle yayınlanan doktora tezi öncülük etmiştir⁵¹. "Din Öğretimi- Özel Öğretim Yöntemleri" isimle basılan, Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk tarafından birlikte hazırlanan çalışma bahsedilen doktora tezinin ardından ortaya çıkarılmıştır⁵².

Ankara'da toplanan Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri aslında bu yönelişin bir devamı niteliğindedir. Zorunlu olarak öğretim programlarına giren ve Anayasa güvencesine kavuşan din eğitimi sürecinde meşruiyet tartışmalarından uzaklaşarak program ve uygulama anlayışları üzerine yoğunlaşması gerekiyordu. Bundan dolayı yukarıdaki Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri'ni bahsettiğim sürecin somutlaşması, dönüm noktasının başlangıcı olarak değerlendirmektedirim. Bilgin ve Selçuk'un birlikte hazırladıkları din öğretimindeki özel öğretim yöntemleri üzerine yoğunlaşan çalışma, Bilgin'in din öğretiminde Kur'an'ın anlaşılabilir okunmasına yönelik çalışmaları ve kültürlerarası eğitimin A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde Din Eğitimi programında doktora dersleri arasına alınması bu seminerden sonra ortaya çıkan gelişmelerdir⁵³.

Beyza Bilgin, kültürlerarası eğitimin ülkemiz için de önemli olduğunu şu şekilde ifade eder: "Ülkemizde aynı dine inanmalarına rağmen mezhep, tarikat ayrılıkları giderek artmakta, dini cemaatler arasında dindar ve dindar olmayanlar arasında git gide uçurumlar büyümektedir. Bunlar, aynı kültürün alt bölümlerini oluşturmalarına rağmen kendi aralarında çekişmeye sebep olabilecek farklılıklara sahiptirler. Bunların bir birini tanıması, anla-

49 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 102.

50 Mustafa Önder, *Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Din Eğitiminde Yeni Yöntem Çalışmaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1997, 24-25.

51 Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınları, Ankara 1991.

52 Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi-Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara 1991.

53 Yeni yöntemlerin ortaya çıkış süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Önder, 29-53.

ması ve aynı hedefe gitmekte olduklarını fark etmeleri için de kültürler arası eğitim gereklidir. Herkes kendi inancını, kültürünü, ananesini devam ettirecek ama birlik içinde olmak kaydıyla Milli ve dini bütünlüğümüzü zedelemeyen. Bunu sağlamak için de kültürlerarası eğitim ülkemiz açısından önemlidir.”⁵⁴

Bu ihtiyaç çerçevesinde Bilgin, “Kültürlerarası Eğitim” isimli doktora derslerinde diğer dinler ve dini anlayışların tanınması ve farklılıkların farkına vardırıarak bir hoşgörü anlayışının oluşturulmasına çalışmıştır. Bilgin’in yönlendirmeleri neticesinde farklılıkların öğretim konusu yapılması üzerine akademik çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Çeşitli Doktora ve Yüksek Lisans seminerlerinin yanı sıra⁵⁵ Abdurrahman Boran’ın lise 1. sınıflardaki diğer dinlerin öğretimi üzerine yapmış olduğu doktora tezi ve “Çokkültürlü Din Eğitimi” anlayışını temel alan doktora tezimiz bu çalışmalara örnektir⁵⁶.

C. İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ PROGRAMLARI VE “ANKARA MODELİ”

Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 1998 yılından itibaren İmam-Hatip Liselerinin programlarını geliştirmek için bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyonun hazırlamış olduğu programların 10.05.1999 tarih ve 39 sayılı Talim Terbiye Kurulu Kararıyla kabul edilerek uygulamaya girmesinden sonra aynı komisyon, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin programlarını da hazırlamak üzere görevlendirildi. Kurumsal işbirliği çerçevesinde bilimsel destek sağlanarak oluşturulan bu program geliştirme çalışmalarına Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün çoklu katılımı sağlanmış ve A.Ü. İlahiyat Fakültesinden 10, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesinden bir öğretim üyesi katılmıştır. Bu katılımlar sonucu oluşturulan çalışma grubunun hazırlamış olduğu programlar Talim Terbiye Kurulunun 19.09.2000 tarih ve 373 karar sayısı ile kabul edilmiştir⁵⁷.

2000-2001 Öğretim yılından itibaren ilköğretim okullarında uygulanmaya başlanan programların en önemli özelliği, din eğitimi biliminde yukarıda özetlemeye çalıştığım yeni yöneliş arayışları sonucunda ortaya çıkan alternatif önerilerin uygulamaya geçirilmesinde ilk adımları atmış olmasıdır.

Kendinden öncekilerden çok farklı bir formatta hazırlanan yeni programlarda temel ilkeler üç grup altında sıralanmıştır. Bunlardan birinci grup-

54 Önder, 61.

55 Bu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Önder, 65-74.

56 Abdurrahman Boran, *Lise Birinci Sınıflarda Okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkındaki Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 1996; Nurullah Altaş, *Çokkültürlü Din Eğitiminin Temellendirilmesi ve Öğretim Programlarına Uygulanması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2001.

57 MEB Tebliğler Dergisi, 2517 Sayılı Tebliğler Dergisi, Ekim 2000, 911.

ta yer alan ilkelerde demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye’de bireylerde bulunması gereken çağdaş eğitimsel özellikler yer almaktadır. Bu özellikler şu şekilde sıralanmıştır: Eğitimsel süreçlerde aktif olarak yer alan, bu süreçlerde kazanılan yeterlilikleri yaşamına taşıyabilen, Bilimsel verileri dikkate alan, “Öğrenmeyi öğrenme” yeterliliğini kazanan ve yaşam boyu öğrenmeyi alışkanlık haline getiren, Araştıran, soran, sorgulayan, demokrasiyi özümsemiş, hoşgörülü bireyler yetiştirilmesidir. Görüldüğü gibi bu özelliklerle, din öğretimindeki klasik ilmihalci anlayışın, verileni olduğu gibi alan ve tam bir teslimiyetle iman etme sürecini başlatan özelliğinde bir değişim gerçekleştirilmek istenmektedir.

İkinci grupta yer alan ilkeler ise ilköğretim ve orta öğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin bilimsel hedefleri ve içeriğiyle ilgili olarak ortaya konmuştur. Bu ilkeler ise şunlardır: Dinin, insan yaşamına anlam kazandırması, İnsanın, insanca yaşamasına yardımcı olması, İnsanların birbirlerini anlayabilmeleri için gerekli olan temel iletişim kodlarını bünyesinde taşıyan, Allah-İnsan ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğu, **dinin evrensel barış kültürünün yaratılmasında ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceği** bilgisinin katkıda bulunabileceği bilgisinin kazandırılması, İncanın akılla bütünleştirilmesi ve insanların kendi din, örf ve adetlerini olduğu kadar, diğer milletlerin din, **örf ve adetlerini de saygı ve hoşgörü çerçevesinde değerlendirebilmesi**. Bu ilkelerle din öğretiminde ilahiyat eksenli olmaktan ziyade eğitim bilimleri ve davranış bilimlerindeki yeni gelişmeleri eksen alan yeni bir anlayışa doğru açılım hedeflenmektedir.

Üçüncü grupta düzenlenen ilkeler ise ilköğretim ve orta öğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin programlarının geliştirilmesi, ders kitaplarının yazılması, eğitim ortamlarının düzenlenmesi ve öğretimin gerçekleştirilmesiyle ilgili tüm süreçlerde uyulması gerekli esaslardır. Bu ilkeler ise şunlardır: Programların, ders kitaplarının ve alanda yapılacak tüm etkinliklerin işlevsel olması, Toplumdaki bir ihtiyaca cevap vermesi, Bir sorunun çözümüne yardımcı olması, **Her şeye karşı sevgi ile olumlu yaklaşım bilincinin verilmesi**, Hoşgörülü olunması, Birey bilincinin ön plana çıkarılması, **Akılcı ve eleştirel yaklaşım sergilenmesi**, insanın evrenden kopuk bir varlık olmadığının ön planda tutulması, Dinin, hukukun üstünlüğünün esas alındığının ortaya konması, **Mezheplerin, ayrımcılık değil, çağlara ve ortamlara göre, dinin anlaşılış biçimlerini ortaya koyan bir zenginlik olduğunun vurgulanması**, Eğitim aktivitelerinin işlevsel olması, toplumdaki bir ihtiyaca cevap vermesi ve yaşanan sorunların çözümüne katkıda bulunabilmesi için, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin programında yer alması gereken üniteler yaşamla ilişkilendirilerek belirlenmiştir.⁵⁸

Belirlenen genel ilkelerin ortaya konuşundaki amaçlara da yer veren program, mezhepleri dinin anlaşılış biçimleri olarak değerlendirebilen, dinin hükümlerinin çağlara göre yorumlanacağını bilen, dinin evrenselliğinin farkında olan, dini konularda akılcı yöntemi kullanarak gerçeğin keşfedebilen ve zihinde oluşabilecek sorulara karşı kendi sağlıklı yorumunu geliştirebilen, dinin sevgi ve hoşgörü boyutunun farkında olan bireyleri hedeflemektedir⁵⁹. Kültürlerarası etkileşimin hızlandığı günümüzde barış kültürünün geliştirilmesi ve hoşgörü ortamının oluşturulabilmesi diğer dinler hakkında da bilgi sahibi olunması gerekli hale geldiğine program özellikle vurgu yapmakta ve bu amaçla bütün dinlerin esas amacının iyi insan yetiştirmek olduğu, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'in tarihi gelişimleri ile temel özelliklerinin ve öğretilerinin içeriği, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık karşısındaki konumunun objektif kriterler içinde değerlendirilmesi hususları da programda yer almıştır. Yukarıda belirtilen noktalarda getirmiş olduğu yeni yaklaşım sebebiyle çokkültürlülük açısından yeni Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları, zorunlu din öğretiminin başlatılmasından sonra din eğitimi tarihinde ikinci bir dönüm noktasını yansıtmaktadır.

Öğrenme-öğretme süreçlerinde uyulması gereken temel ilkeler arasında dinsel anlayış ve uygulama farklılıklarının birer zenginlik olduğunun fark ettirilmesi, tüm eğitsel süreçlerde konuların işlenmesinde ve örneklerin belirlenmesinde Kuran'a ait olanla sonradan üretilenlerin ayırt edilmesine özen gösterilmesi gerekliliği ilkeleri önceki programlarda hakim olan belli bir mezhebe dayalı ilmiyalci anlayışın önemli oranda terk edildiğinin göstergesidir. Sekizinci sınıfın 6. ünitesi dindeki anlayış farklılıklarını içermektedir. Bu ünite bile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri'ndeki anlayış dönüşümünü tek başına göstermeye yeterlidir. Çünkü ilk defa bu ünite çerçevesinde öğrenciler din anlayışlarındaki farklılıkların sebeplerini, din anlayışındaki farklılıklara dayalı olarak oluşmuş mezhep, tarikat, cemaat gibi oluşumların kökenlerini öğrenme ve tartışma fırsatları bulacaklardır.

Programın önemli farklılıklarından birisi de Ünite başlıklarının birinci tekil şahıs kipleriyle oluşturularak öğrencilerin kendilerini olayın içinde olmaya motive etmesidir. Benzer bir uygulama daha önce Almanya'da Türk çocuklarına yönelik olarak hazırlanan eğitim programlarında yapılmıştır⁶⁰. "Allah'a inanıyorum", "İbadetler Davranışlarımızı Güzelleştirir", "Toplumsal Hayatın Kurallarına Uyarım" gibi ifadeler, öğrencinin kendisini konunun daha fazla içinde hissetmesine sebep olmaktadır. Amaçların taksonomik sınıflamasının yapıldığı genel amaçlar başlığı altında bir biri ardınca verilen 15 ve 16. maddelerde kazandırılmak istenen çokkültürlü/kültürlerarası yaklaşımla çelişki varmış gibi görünmektedir. On beşinci maddede başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşabilme yeteneğinin kazandırılması hedeflenirken, on altıncı maddede ise toplum içindeki sağlıklı dini

59 Tebliğler Dergisi, 914.

60 Müslüman Çocuklara Dini Eğitim (İlkokullar İçin 24 Ders Birimi), Landesinstitut für Schule und Weiterbildung, 1986.

oluşumları ayırt edebilmeleri beklenmektedir. “Sağlıksız dini oluşum”la “Sağlıklı dini oluşum” arasında kavramsal farkı ortaya koymayan bir programın özel amaçları içinde sağlıklı din anlayışının hangi davranışlarla kazandırılacağını belirlemek mümkün görünmemektedir. Zaten “Genel Amaçlar” başlığı altında programın hedeflerinden birisi olarak belirlenen, sağlıksız dini oluşumları ayırt edebilen bireylerin oluşturulabilmesi için bu hedefin davranışa dönüştürüldüğü “özel amaçlar” içinde desteği bulunmamaktadır. Halbuki program geliştirme çalışmalarında hedeflerin davranışa dönüştürülmesinin sağlanması ve hedef ifadelerinin programda bir süs olarak kalmasının önüne geçilmesi beklenmektedir⁶¹. Bununla birlikte başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörülü yaklaşabilme yeteneğini kazandırmayı hedeflediğimiz bireye böyle sağlıklı-sağlıksız ayırımını da kazandırırsak “öteki”nin inanç ve yaşayışlarına nasıl hoşgörülü olacaktır? Önceki ders kitaplarında dinleri “ilahi olanlar-olmayanlar”, “Bozulmuş (Muharref) Dinler-Bozulmamış (-Gayri Muharref)” diye ayıran anlayışın⁶² yeni programlardaki uzantısı inanç ve uygulamaları “Sağlıklı-Sağlıksız” şeklinde ayırıma tabi tutan yaklaşımdır.

D. SONUÇ

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle başlayan zorunlu din öğretimi sürecinde en önemli tartışma, mezhebi öğretinin dersiyle mi yoksa farklı dini anlayışları bir araya getiren bir dersle mi karşı karşıya olunduğu yönünde gelişmiştir. İslam dini dışındaki dinlerin mensupları için sorun, bu din mensuplarından zorunluluk kaldırılarak çözülmüştür. Ancak İslam dini içindeki farklı anlayışların itirazları sona ermemiştir. Özellikle alevi yurttaşlarımızı temsil eden çeşitli dernek ve yapılanmalar zorunlu din öğretimine ya karşı çıkmış, ya da kendi inançlarının özgün öğretime monte edilmesi sebebiyle alevilerin ateizme kaydığı yönünde sesler yükselmiştir.

Gerek farklılıklara karşı din öğretiminin nasıl yapılacağı, gerekse eğitim bilimindeki gelişmeler çerçevesinde din öğretiminin nasıl yapılandırılacağı sorunu din eğitimi bilimcilerini sürekli meşgul etmiştir. Özellikle Ankara İlahiyat Fakültesi’nde din bilimlerindeki gelişmeler ve yeni anlayışlarla bu fakültenin önderlik ettiği din eğitimi bilimi alanında düzenlenen seminer ve sempozyumlarla yürütülen yeni yöntem arayışları ilk öğretimden başlayarak din kültürü ve ahlak bilgisi programlarının yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur. Yeni programlarda ilahiyat alanındaki sorgulayıcı ve eleştireci yöntem etkisini hissettirirken, din eğitimi bilimindeki farklılıklara yeni bir bakış açısı geliştirme anlayışının izlerini gözlemlemek mümkündür.

Bu gelişmelerle birlikte ilahiyat alanında henüz klasik anlayışlara tam anlamıyla alternatif sistemlerin üretilmemesi, din eğitimi biliminde ise

61 Demirel, **Eğitimde Program Geliştirme**, 121.

62 Süleyman Ateş-Süleyman Hayri Bolay-Orhan Karmış, **Din Bilgisi, Lise 1** ders kitabında “Batıl Din-İlahi Din”, “Değişikliğe Uğramış İlahi Dinler” ayırımını yapmaktadır, MEB Devlet Kitapları, Ankara 1976. Halbuki aynı konuları **Ortaöğretim 3. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi** ders kitabında anlatan Mehmet Aydın, yeryüzündeki tüm dinleri objektif bir üslupla anlatmaktadır. MEB Devlet Kitapları, Ankara 1982.

arayışların sürmesi nedeniyle yeni programlarda bir takım eksikliklerin görülmesi normal karşılanmalıdır. Programlarda aksayan yönlerin, ilahiyat ve din eğitimi bilimindeki gelişmelerle birlikte toplumun değişen ihtiyaçları çerçevesinde düzeltilmesi imkanı bulunmaktadır. Zaten her eğitim programı, uygulanmaya başladığı ilk günden itibaren eskimeye başlamıştır ve uygulama içinde geliştirilmeye muhtaçtır. Bu programların da bahsettiğimiz anlayış çerçevesinde gelişimini sürdüreceğini düşünmekteyim.

Yeni bir anlayış çerçevesinde yapılandırılan bu programların etkinliği, öğretmenlerin bu anlayışı öğretim faaliyetlerinin merkezine almalarına bağlıdır. Bir anlamda başarı veya başarısızlık mevcut öğretmenlerin hizmet içi kurs ve seminerlerle programlara adapte edilmesine ve öğretmen yetiştirme sisteminin yeni programları merkeze alarak gerçekleştirilmesinden sonra değerlendirilebilecektir. Dolayısıyla Recai Doğan'la birlikte geliştirdiğimiz ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri yeterlik ölçeğinin ilk uygulama sonuçları, programların uygulamadaki ilk değerlendirme sonuçlarını içinde bulunduracaktır⁶³. Programların gereği gibi değerlendirilebilmesi de yüzeysel gözlemlere dayalı analizlerle değil, bu tür bilimsel çalışmaların çoğaltılması ile mümkün olabilir.

63 Recai Doğan-Nurullah Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Yeterlik Ölçeği Üzerine Bir Ön Araştırma*, **AÜİFD**, Cilt XLIII (2002) Sayı 1, 109-122.